

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is an author's version which may differ from the publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/46612>

Please be advised that this information was generated on 2019-10-24 and may be subject to change.

Conceptversie – definitieve versie gepubliceerd als:
Arnoud Lagendijk (2006) Naar een relationele visie op de regio? **Rooilijn, nr 8.**
december, p. 418-425

Van streek naar netwerk: naar een relationele visie op de regio?

Arnoud Lagendijk werkt als Universitair hoofddocent bij de Nijmegen School of Management, Vakgroepen Planologie en Sociale Geografie.

Na te zijn afgedaan als een relict uit voorbije tijden, van voor de natiestaat en globalisering, is de regio terug! Niet als administratieve provincie, maar als een min of meer *autonoom* gebied met een eigen economische, sociale en politieke betekenis. Maar is de aloude regio echt terug? Ervaren we niet iets nieuws? De regio niet als tegenstelling tot, maar product van, de ontwikkeling van de natiestaat en globalisering? Is het daarmee tijd geworden voor een meer ‘relationele’ opvatting van de regio, waarin de regio wordt gezien als een ontmoetingsplek van globale netwerken en invloeden? Of gaat dat toch te ver?

Veel eeuwen lang was Europa, net als veel andere werelddelen, het ‘Europa van de regio’s’. Van de late middeleeuwen tot ver in de moderne tijd heeft de opkomst van de natiestaten echter geleid tot de inkapseling, uitholling en gelijkschakeling van de regio. Onafhankelijke graafschappen, hertogdommen, (prins)bisdommen en vorstendommen werden tot (semi)autonome regio’s, en die weer tot administratieve provincies. Het innen van belastingen werd gecentraliseerd, rechtssystemen gelijkgetrokken, tolheffing afgeschaft, en munten, kanalen, hoofdwegen, en vele andere zaken en regels genationaliseerd. Waar eens zeer diverse lappendekens aan regio’s lagen, ontwikkelden zich nu meer homogene, centraal geleide staten die in directe relatie stonden tot hun onderdanen. Maar niet voor altijd! Sinds enkele decennia is de regio terug. Niet de administratieve regio, maar de regio die staat voor eigenheid en verscheidenheid, identiteit en autonomie. En niet alleen in federale staten zoals Duitsland, België of Spanje, maar ook in meer centraal bestuurde landen zoals Frankrijk, Engeland en Nederland. Gaat het nu om politiek, economie, sociale of ruimtelijke ontwikkeling, om lokale, nationale of zelfs bijvoorbeeld om Europese zaken, de regio staat in het middenpunt van de belangstelling (Keating, 1999). De vraag is nu in hoeverre er sprake is van een terugkeer van de aloude regio, of dat er sprake is van een nieuwe fenomeen. Dit verhaal zal met name ingaan op de laatste veronderstelling, door aan te sluiten bij wat in het debat over regionalisering wordt genoemd de relationele opvatting van de regio.

De regio als ‘associatief’ verhaal

Van alle geschetste opties is de opkomst van de regio in ieder geval een mooi verhaal, met een sterk wervende kracht. Wat maakt het regioverhaal zo mooi en sterk? Een belangrijke factor is dat er sprake is van meer dan één betoog. Het verhaal van de regio bestaat uit diverse hoofdstukken die ieder een eigen fundering voor de krachtige positie van de regio aanleveren. Grofweg kunnen we een onderscheid maken tussen

een *economisch, sociaal-cultureel, politiek, ruimtelijk* relaas en een *beleidshoofdstuk* (Lagendijk, 2005). De verhaallijnen daaruit luiden zo ongeveer als volgt.

Innovatieve capaciteit is niet zozeer een eigenschap van bedrijven, als wel van regio's. Natuurlijk vinden economische activiteiten nog steeds primair plaats binnen bedrijven. Maar om te innoveren en efficiënt te produceren is de *inbedding* en het *netwerken* van bedrijven in een faciliterend en stimulerend vestigingsmilieu steeds belangrijker geworden. Technologie is namelijk steeds complexer en veelzijdiger geworden, wat vraagt om intensieve samenwerking met gespecialiseerde bedrijven en kennisinstituten en toegang tot een hooggekwalificeerde arbeidsmarkt en opleidingsstructuur (De Bruijn & Lagendijk, 2005). Bovendien is de economische dynamiek voor een deel verschoven van grote bedrijven naar het midden- en kleinbedrijf, waarvoor lokale (lees: binnen een dag makkelijk en goedkoop te bereizen) samenwerkingsverbanden van het allergrootste belang zijn. Verder is voor het collectieve leren, investeren en produceren *vertrouwen* en *collectief handelen* van belang, hetgeen goed kan gedijen binnen de sociale, culturele en communicatie context van wat wel genoemd wordt de 'Lerende Regio' (Hassink, 2001). Regio's zijn dus dé plekken voor het bevorderen en promoten van innovatie, en daarmee van economische concurrentiekracht. Het bevorderen van regionale groei 'op eigen kracht' vormt daarmee ook hét antwoord op de uitdagingen en dreigingen van globalisering.

Ook in *sociaal-cultureel* opzicht vormt de regio een houvast in wat wordt gezien als tijden van toenemende globalisering. De streeknaam, -taal, -gewoonten, -producten, -symbolen en -cultuur alsook fysieke karakteristieken vormen de basis voor een eigen identiteit en gemeenschapsgevoel. Een belangrijk onderdeel van deze sociaal-culturele praktijken vormt de vertelling van de eigen geschiedenis van de regio, hetgeen weer licht werpt op essentiële vragen als: wie zijn wij, waar staan we, en waar gaan we heen? Naast stad of dorp biedt de regio een plek voor identificatie en het afbakenen van een 'thuis' tegenover de 'Ander', en daarmee van het scheppen van vertrouwen en een kader voor collectief handelen. Dit laatste gaat veelal hand in hand met de ontwikkeling van het maatschappelijke middenveld en de oriëntatie daarvan op de eigen regio, de zogenaamde 'civil society'. Relaties tussen een veelheid van regionale actoren, tegen de achtergrond van een gevoel van regionaal samenleven en engagement, bevordert de bestending van netwerken en instituties die leiden tot wat genoemd een institutionele dicht- en hechtheid (Brown & Duguid, 2001). Dit alles betekent dat cultuur niet alleen uit folklore en tradities bestaat, maar een wezenlijk element kan vormen van regionale ontwikkeling en groei.

Mede in aansluiting tot het gevoel van sociaal-culturele binding die juist een regio kan bieden, ontleent de regio een *politiek* karakter aan de behoefte om de staat dichterbij de burger te brengen. Wederom staat globalisering centraal. Centrale staten zijn de afgelopen decennia gedwongen geweest een overgang te maken van nationaal geregelde welvaartsstaat naar een meer ondernemende staat. Het laatste vraagt met name om een intensiever contact met het bedrijfsleven en het maatschappelijke middenveld. Gezien het belang van de regio voor economische ontwikkeling en als nexus voor sociaal-culturele binding, is juist dit niveau centraal komen te staan in processen van politieke heroriëntatie. Staten hebben dan ook een cruciale rol gespeeld in het opbouwen van regionale overleg- en besluitvormingsorganen en ontwikkelingsmaatschappijen en zelfs het creëren van democratische organen zoals

regionale parlementen en assemblees (Goodwin et al., 2005). Binnen Europa is dan ook een beweging ontstaan van het 'Europa van de regio's', iets wat is versterkt door de wijze waarop een organisatie als de EU de regio heeft omarmd. Voor de EU betekent de regio naast een belangrijk contactpunt met de burger ook een plek voor politieke en economische experimenten (Gualini, 2004). Juist het netwerken van regionale 'laboratoria' vormt voor Europa een belangrijke pijler binnen haar ambitie het continent zowel meer ondernemend te maken als te werken aan *interregionale* solidariteit en cohesie.

Vanuit een *ruimtelijk* perspectief komt de prominente positie van de regio met name voort uit veranderingen binnen woon-, werk- en reispatronen. Als gevolg van toenemende mobiliteit, veranderende woonwensen, en voortgaande maatschappelijke en economische specialisatie zijn veel aspecten van het dagelijks leven ruimtelijk opgeschaald. Niet het dorp of de stad maar de regio bakent ons leefterrein af. Fysieke ontwikkelingen, zoals infrastructurele ontwikkeling, verstedelijking, en de groei van bedrijfsterrinen, kennen dan ook in toenemende mate een sterk regionale dimensie. Juist op het regionaal niveau komen een aantal cruciale problemen en uitdagingen van onze samenleving samen: congestie, voortschrijdende suburbanisatie, aantasting van 'open' ruimte, en de behoefte aan grootschalige economische investeringen (zoals 'mainports') tegenover de wens om duurzaam om te gaan met onze leefomgeving. Andere problemen die meer lokaal van aard zijn, zoals toenemende sociaal-ruimtelijke segregatie in de grotere steden en de afkalvende positie van binnensteden vragen doorgaans ook om een regionale aanpak. Regionaal betekent dan vooral *intergemeentelijk*, waarbij de belangrijkste uitdaging ligt in het overbruggen van de belangentegenstellingen die er veelal bestaan tussen de centrale steden enerzijds en randsteden en suburbane gebieden anderzijds. In centrale steden concentreren zich veel lokale problemen, terwijl vanwege de concentratie van armere bevolkingsgroepen de inkomsten vaak achterblijven; in de suburbs is dit vaak precies omgekeerd. Het oplossen van veel ruimtelijke problemen vraagt dan ook om een het bereiken van een voldoende niveau van regionale solidariteit en vermogen tot visievorming. Al deze ruimtelijke aspecten maken duidelijk waarom *duurzaamheid* zo'n centraal thema vormt in regionale strategievorming en het opstellen van regiovisies (Haughton & Counsell, 2004).

Het laatste hoofdstuk vormt deels een afgeleide van de voorgaande verhaallijnen, maar kent ook z'n eigen dynamiek. Het gaat dan om de rol van de regio in *beleid*. In de loop van de twintigste eeuw hebben overheden de beleidsterreinen waarin ze actief zijn enorm uitgebreid en verdiept. Met name de uitvoering van beleid is daarmee veel complexer en omvattender geworden. Er is steeds meer behoefte aan verticale coördinatie, dat wil zeggen afstemming tussen de bestuurslagen van (inter)nationaal tot lokaal, en horizontale coördinatie, dat wil zeggen de afstemming tussen diverse beleidsterreinen. Regio's (in de betekenis van administratieve eenheden zoals provincies) hebben altijd een rol gespeeld in verticale coördinatie. Voorbeelden daarvan zijn politieregio's, waterschappen, onderwijsregio's, gezondheidsregio's, gerechtelijke kantons, Kamer- van-Koophandelgebieden en vervoersregio's. (Lukassen, 1999). De laatste decennia is met name, als gevolg van toenemende beleidsdruk, de betekenis van de regio als horizontaal afwegings- en afstemmingskader voor het voetlicht gebracht. Daarbij spelen niet alleen technische en organisatorische afstemmingsperikelen, maar ook meer communicatieve en strategische aspecten een rol. Ruimtelijk beleid, met name grote fysieke aanpassingen,

vereisen steeds meer draagvlak en inhoudelijke rechtvaardiging. De ontwikkelingen van regionale dialogen, visies en strategieën worden bij uitstek als middelen gezien om, in een breder perspectief, de weg te bepalen en te effenen voor ruimtelijke ingrepen middels een gebiedsgerichte aanpak. Het gaat niet alleen om wat er waar wel of niet *mag*, zoals dat wordt afgedekt door de *toelatingsplanologie*. Noch gaat ook het alleen om het neerzetten en uitvoeren van specifieke projecten, zoals *ontwikkelingsplanologie* propageert. Het gaat om het creëren van een bredere visie, en een wil tot handelen, op hoe we de grote uitdagingen van onze tijd, op de terreinen milieu, economie, samenleven en ruimte, tegemoet treden. Dat vraagt om, om met Hajer et al. te spreken, regionale plannen die ‘werven’ en ‘landen’ (Hajer et al., 2006).

De ‘overgedetermineerde’ regio.

De regio als economische motor, als sociaal-culturele eenheid, als politiek autonoom gebied, als context voor gebiedsgericht beleid: hoe maken we hier chocola van? Eén aspect delen de diverse benaderingen met elkaar, iets wat ook vaak in de literatuur wordt aangehaald, namelijk de nadruk op het *associatieve*. Regio’s vormen de broedplek voor associatieve, netwerkgeoriënteerde economische verbanden, voor het samengaan van samenleving en ruimte, voor institutionele netwerken en samenwerkingsverbanden tussen ‘staat’, ‘niet-staat’ en bedrijfsleven, en voor participatieve-discursieve vormen van beleids(uit)voering. Maar sluit dit alles echt op elkaar aan? Volgens Miggelbrink (2002) niet. Volgens haar is de regio ‘irritant vol’, wat ook kan worden aangeduid met overdeterminering. Kan de regio echt een oplossing bieden voor de complexe puzzels die voorkomen uit het spanningsveld tussen economie en duurzaamheid, tussen het bevorderen van groei ‘op eigen kracht’ en de wens tot intra- en interregionale solidariteit, en tussen het verwerven van politieke autonomie versus en het toewerken naar een strategische rol in de aanpassing en uitvoering van nationaal beleid? Over het algemeen niet. De regio is geen magische oplossing voor onze maatschappelijke problemen. Maar als deze overdeterminatie zo manifest is, hoe gaat de wetenschappelijke literatuur hier dan mee om?

Aanvankelijk heeft de wetenschappelijke discussie langs twee wegen licht geworpen op deze vraag, grofweg te typeren als een structurele en sociaal-constructivistische weg. Vanuit een structureel perspectief wordt de opkomst van de regio toegeschreven aan een aantal langetermijnontwikkelingen. De belangrijkste daarvan zijn de overgang van het Fordisme naar het Postfordisme (ofwel van ‘Keynes’ naar ‘Schumpeter’) en daarmee naar een ‘kenniseconomie’, de ‘uitholling’ van de staat, en het toenemend belang van identiteit. De structurele benadering weet daarmee een aantal verhaallijnen aan elkaar te koppelen, met name de economische, sociaal-culturele en politieke. Vooral het werk van Piore en Sabel (1984), *The Second Industrial Divide* en later dat van Storper (1997), *The Regional World*, hebben een grote bijdrage geleverd aan deze benadering. Structurele benaderingen lossen het probleem van overdeterminering op door een zekere causale hiërarchie aan te brengen in de aangevoerde observaties en relaties en daardoor verhaallijnen aan elkaar te onderschikken. Het verhaal begint doorgaans met een sterk economisch, of politiek-economisch getinte redenering over de wijze waarop het kapitalisme zich ontwikkelt en betreft daar vervolgens technologische, sociaal-culturele, institutionele en ruimtelijke aspecten bij. Dit verhaal wordt dan ten slotte op de regio geprojecteerd. De regio vormt tegelijkertijd een antwoord op twee soorten crisisverschijnselen. Enerzijds is dat de crisis die zich

voortdoet in de kapitalistische economie, die vanwege de intrinsieke tendens tot overaccumulatie vraagt om nieuwe sociaal-economische en institutionele relaties, met name ten aanzien van arbeid, toeleveringsketens en vastgoed. Anderzijds is dat de crisis van de staat, die vraagt om nieuwe politieke arrangementen en het overhevelen van taken en verantwoordelijkheden naar zowel het lokale als globale niveau.

Voor een dergelijke hiërarchie is in een sociaal-constructivistische visie geen plaats. De regio is hier geen product van, of functionele eenheid in, 'globale' trends en ontwikkelingen. In een sociaal-constructivistische benadering gaat het erom hoe regio's 'zich vormen', en zichzelf definiëren, als onderdeel van en middels uiteenlopende sociale en discursieve praktijken. Regio's zijn sociale constructen die zowel voortkomen uit, als een rol spelen binnen, maatschappelijke praktijken. Dat betekent niet dat dan maar alles mogelijk is en er geen aandacht zou kunnen zijn voor fundamentele conflicten, zoals sommige critici van sociaal-constructivistische benaderingen stellen. Het betekent wel dat de verhalen over de regio geen reflectie zijn van een op zichzelf staande realiteit, maar dat de verhalen zelf bijdragen aan de realiteit waarin de regio zich, op allerlei manieren, ontvouwt. Dat traject wordt niet gekenmerkt door a-priori onderschikking van factoren en verhaallijnen, maar door een voortdurende confrontatie met een steeds weer veranderende, zeer heterogene werkelijkheid. Soms lopen zaken op rolletjes, bijvoorbeeld in de manier waarop concepten als de 'Lerende Regio' en grensoverschrijdende regio's zijn gepromoot door organisaties zoals de EU en OESO. Dan weer lopen zaken zeer stroef, zoals in pogingen in Duitsland, Nederland en de VS om vervoersregio's op te bouwen en intergemeentelijke samenwerking te bevorderen. De regio is in zekere zin *performance*, en hoe de performance uitwerkt hangt in grote af van de dramaturgische setting waarin verhalen, beelden en praktijken zich ontploegen.

De grondlegger van de huidige constructivistische visie op de regio is Anssi Paasi (1991, 2002). De kracht van Paasi's benadering zit in zijn kenschetsing van hoe de regio zich in de loop van de tijd vormt en (be)vestigt. Dit gebeurt langs een viertal lijnen. Allereerst manifesteert zich een groeiend collectieve aandacht voor een specifieke ruimtelijke afbakening en schaal. Tevens ontstaan er ruimtelijke symbolen en concepten, gevolgd door de institutionalisering, formeel en informeel, van regionale praktijken. Uiteindelijk volgt er een erkenning en optreden van de regio als bestuurlijke eenheid. Bij deze processen spelen niet alleen 'eigen' regionale belangen en inzetten. Regio's kunnen ook dienen als machtsinstrumenten voor actoren en organisaties op andere schaalniveaus. Zo vindt de steun van de EU voor grensoverschrijdende praktijken van regiovorming haar oorsprong in de ambitie om de Europese binnengrenzen te doen vervagen. En zo komt de nadruk op regio's als sociaal-economische 'motoren' voort uit het nationale en zelfs internationale belang (denk wederom aan de EU) om de concurrentiekracht te versterken.

Sociaal-constructivistische benaderingen lossen het probleem van overdeterminering uiteindelijk op door het niet als probleem te zien. Er mag nog zoveel op de regio af komen, uiteindelijk vormt de regio zichzelf. Coherentie en performance zijn niet gebaseerd op een logische samenhang tussen, en samengaan van, sociale, economische, politieke en andere processen in abstracte zin. Coherentie en performance zijn de uitkomst van concrete regionale praktijken. Het is daarom een uitkomst die nooit vanzelfsprekend is, maar één die keer op keer bereikt moet worden. Toch is deze oplossing niet helemaal bevredigend. Ook al mag de kritiek dat bij een

sociaal-constructivistische benadering alles relatief, en dus in aanzet alles mogelijk is, een karikatuur zijn, toch rijst de vraag hoe je kunt bepalen wat kan en wat niet. Waar structurele benaderingen alles dreigen dicht te timmeren, is het sociaal-constructivistische huis wel erg tochtig. Op zoek naar een uitweg uit dit dilemma is een derde, nieuwe stroming opgekomen, die de relatie tussen de regio en de context op een andere, wat heet een meer *relationele* wijze, benadert.

Naar een relationele opvatting van de regio

Relationele perspectieven worden wel beschouwd als een soort van middenweg tussen structurele en constructivistische benaderingen. Terwijl ze een essentialistische interpretatie van structuur en hiërarchie afwijzen, hebben relationele benaderingen wel veel aandacht voor de wijzen waarop reguliere en dominante vormen van interactie leiden tot structurering en machtsrelaties (Yeung, 2005). Daarbij wordt ook een andere, opener visie op de ruimte gepropageerd. Kritische auteurs zoals Doreen Massey (2004), Ash Amin (2004) en John Allen (2004) beschouwen een regio niet als een territoriale eenheid met een interne samenhang, maar als *relationeel geconstitueerd* door processen die veelal de regio zelf ontstijgen. Regio's zijn 'plekken' gevormd door min of meer toevallige ontmoetingen tussen netwerken van economische, politieke, sociale, en culturele interactie, die veelal te vatten zijn in termen van 'globale' gemeenschappen, ketens, affiniteiten, en handelingskaders. Zulke ontmoetingen komen zonder enige belofte van territoriale of systematische integriteit (Amin, 2004). In het relationele discours staan netwerken centraal. Het gaat dan echter niet zozeer om de wijze waarop regio's functioneren als fysieke knooppunten in 'globale' netwerken, maar om hoe lokale processen een intrinsiek onderdeel vormen van globale netwerken en processen.

Een kritisch-relationele optiek zet zich sterk af tegen het 'binnen-buiten'-perspectief dat prevaleert in traditionele als ook veel constructivistische benaderingen van de regio. Het grote probleem van een 'binnen-buiten'-perspectief is dat het de regio vooral ziet in termen van gelokaliseerde, 'eigen' praktijken, instituties en identiteit, die de regio vorm en inhoud geven tegenover de (vaak boze) buitenwereld. De eerder beschreven associatieve betogen zetten alle zo'n soort beeld neer. In de ogen van critici stoen 'binnen-buiten'-redeneringen op nogal naïeve opvattingen over het belang van economische clusters, de rol van sociale samenhang, democratie en identiteit. Niet alleen zijn deze opvattingen simplistisch, maar ze kunnen ook partijen in de kaart spelen die uit zijn op economische exploitatie, zoals multinationals, en sociale segregatie, zoals lokale 'autonome' groepen. De kritisch-relationele benadering kent dan ook een andere *politieke* betekenis en rol toe aan de regio: niet een naar binnen gerichte, dichtgevluchten cocon, maar een open, veelkleurige bloem die, vanuit een multiculturele en kosmopolitische inslag, een plek biedt voor een veelheid aan praktijken en levensvormen (Amin, 2004).

Nu kunnen we ons afvragen of, wanneer we kijken naar concrete voorbeelden van regionaal beleid en ontwikkeling, de 'binnen-buiten'-opvattingen werkelijk zo doorslaggevend zijn. Toegegeven, we komen ze vaak tegen in de beleidsretoriek rondom regiovorming. Maar wijzen studies naar de dagelijks beleidspraktijk niet juist op het grote belang van 'bovenregionale' connectiviteit (Hajer et al., 2006, Boonstra, 2004)? Voortdurend zijn 'lokale' actoren en organisaties bezig met het zoeken naar,

en organiseren van, aansluiting met (inter)nationale praktijken, zowel waar het gaat om de proceskant (kennis en beleid) als de inhoudelijke kant (economie, milieu, ruimtegebruik, etc). De enorme proliferatie van beleidsnetwerken en nieuwe vormen van *multi-level governance* zijn hier een duidelijke indicatie van (Gualini, 2004). Sterker nog, regionale actoren zijn zich doorgaans zeer bewust van het feit dat zoiets als 'territoriale integriteit' niet gegeven is, maar iets wat moet worden bevochten. Waar voor de retorici, inclusief veel academische auteurs, de kritiek van de 'politiëk-relationisten' hard mag aankomen, geldt dit een stuk minder voor de 'regiovormers' in de praktijk. Voor hen is de regio al heel lang een 'netwerk' met zowel lange tentakels naar buiten toe als stevige vervlechtingen naar binnen toe, een netwerk dat veel vraagt in termen van investeringen en onderhoud.

Eenzelfde argumentatie kan worden losgelaten op een ander favoriet kritiekpunt van de relationele school, namelijk *schaal*. Volgens auteurs zoals Marston et al. (2005) is de dominantie van het schaalbegrip in de geografie ook te wijten aan het perverse 'binnen-buiten' denken, nu zelfs ingepast in een opgelegd hiërarchisch kader (van lokaal tot globaal). Ze pleiten dan ook voor een schaalloze geografie, waarin primair wordt gedacht in termen van *connectiviteit* en *assemblages*. Maar kunnen we schaal wel zo makkelijk laten vallen? Schaal is immers niet alleen een abstract begrip, maar vertegenwoordigt zelf een concrete praktijk. Of we het nu leuk vinden of niet, allerlei maatschappelijke systemen zijn ingericht middels schaalprincipes met meer of minder hiërarchische trekjes (Collinge, 2006). Gemeentes, provincies en nationale staten, maar ook regionale verbanden, vormen daarvan een goede illustratie. Vanzelfsprekend is het belangrijk om de wijze waarop schaal wordt geïnterpreteerd en gebruikt tegen een kritisch licht te houden. Daarbij kan men name gedacht worden aan onderzoek dat vertrekt vanuit de relatie tussen politieke en concrete beleidsprocessen, iets wat nog weinig onder de loep is genomen (al zie Gualini, 2004, 2006). Maar aan een principiële verwerping van schaal, zoals door relationisten bepleit, lijkt het debat weinig te hebben.

De regio als 'streek': terug naar territorialiteit?

Naast het schaaldebat, roept het beeld van een 'genetwerkte' regio nog een andere fundamentele vraag op. Is een regio inderdaad niet veel meer dan een optelsom van connectiviteit en assemblages, waar lokale politici en beleidsmakers soms nog een mooie strik om binden? Volgens Martin Jones (2005) onderschat de relationele visie de mate waarin de dagelijkse praktijken van wonen, werken, en andere activiteiten nog ruimtegebonden zijn. Niet alles is te vangen in termen van 'stromen' en 'connectiviteit'. Relationaliteit is belangrijk, maar uiteindelijk doen praktijken zich voor in een bepaalde ruimtelijke vorm, materieel maar ook sociaal, organisatorisch en ecologisch. Mobiliteit en stromen zijn geen verworvenheden die we als gegeven kunnen beschouwen. Net als de bovengenoemde relationele en beleidsnetwerken vragen ze voortdurend om materiële en immateriële investeringen en onderhoud die een sterk gelokaliseerd karakter kennen. Woon-werkverkeer, arbeidsmarkt, kennisuitwisseling tussen 'science parks' en universiteiten, consumptieve activiteiten, het zijn allemaal zaken die in hoge mate afhangen van de kwaliteiten en prioriteiten op met name regionaal niveau. Natuurlijk kennen al deze zaken relationele aspecten die de regio ver ontstijgen, en die in de associatieve betogen over de regio te weinig

aandacht hebben gekregen. Maar de wijze waarop territorialiteit, inclusief de begrenzing daarvan, van betekenis is voor dagelijkse praktijken, en de meningsvorming daarover, dient ook niet te worden veronachtzaamd. Jones pleit dan ook voor een middenweg tussen een relationeel en territoriaal perspectief op de regio.

Er valt hier een interessante parallel te trekken met beleidsontwikkelingen. Wat betekent de eerder geschetste beweging richting beleidsnetwerken en *multi-level governance* in het licht van het spanningsveld tussen relationaliteit en territorialiteit? Ook hier zien we dat de vernieuwingen veelal het gewicht van territorialiteit hebben veronachtzaamd. Nog altijd zijn veel basisaspecten van onze democratie en rechtstaat territoriaal georganiseerd, middels afgebakende territoria en schalen. Losjes hiermee omspringen leidt al snel tot brokken, zoals sommige recente regionale ‘experimenten’ hebben laten zien. Ook het vinden van draagvlak en visie vraagt, zeker bij ruimtelijk beleid, om een territoriale aanpak. Nadruk op relationaliteit betekent dat er veel wordt verknoot tussen belangrijke publieke, private en maatschappelijke actoren, maar dat de aansluiting met de territoriale organisatie, de lokale bevolking en daarmee het eigene van een streek te weinig aandacht krijgt. Juist het mobiele en veranderlijke van netwerken, alsook, om met Paasi te spreken, de vaak te grote afstand tot, territoriale instituties en symbolen, maakt dat het moeilijk is om betrokkenheid te creëren met ‘gelokaliseerde’ betrokkenen zoals bewoners en bedrijven.

Naar de concrete regio!

Zo divers als de regio is, zo divers is het debat er over. Zo doemt weldegelijk het beeld op, ondersteund door de associatieve betogen over de regio, van een heropleving van de aloude graafschappen, nu in de vorm van autonome regio’s waaraan een sterke politiek-institutionele, economische, en sociaal-culturele identiteit en samenhang wordt toegedicht. Conceptueel worden regio’s gepresenteerd als de (te) onvermijdelijke uitkomst van ‘globale’ structurele processen dan wel als de manifestatie van (te) interne processen van identiteitsvorming en institutionalisering. Om aan de eenzijdigheid van deze benaderingen te ontsnappen, wordt in plaats van afbakening en samenhang, nu *relationaliteit* en *samenkomen* benadrukt: de regio niet als graafschap maar als knoop- en ontmoetingspunt.

Hoe moeten we omgaan met zo’n divers debat? Het debat schroomt niet om de verschillende beelden in scherpe, vaak karikaturale bewoordingen neer te zetten, afgewisseld met pleidooien voor nuances en ‘middenwegen’. Dat levert een levendig en soms venijnig debat op, maar ook een debat dat, wellicht juist vanwege de hang naar eloquentie en kritiek, een aantal duidelijke blinde vlekken heeft. Het meest markant is wel het gebrek aan dialoog tussen de kritische, meer politiek-economische betogen en de meer empirische gerichte studies naar de ontwikkeling van regionaal beleid en instituties (zie echter het aangehaalde werk van Gualini). Meer algemeen vormt de vaak wat losse en wollige stijl van schrijven en argumenteren die veel auteurs hanteren een doorn in het oog van wetenschappers die hechten aan een goede conceptuele en empirische basis (Markusen, 2003). Wat dat betreft is het laatste woord nog niet gezegd over recente pleidooien voor een meer relationele en schaalloze visie op de regio.

Dankwoord: Met dank aan Roos Pijpers voor haar commentaar op een eerdere versie van dit betoog.

Literatuur

- Allen, J. (2004) The whereabouts of power: politics, government and space, *Geografiska annaler*, **86(B)**, 19-32.
- Amin, A. (2004) Regions unbound: towards a new politics of place, *Geografiska annaler*, **86(B)**, 33-44.
- Boonstra, F. (2004) *Laveren tussen regio's en regels. Verankering van beleidsarrangementen rond plattelandsonwikkeling in Noordwest Friesland, de Graafschap en Zuidwest Salland*, Van Gorcum, Assen.
- Brown, J. S. and Duguid, P. (2001) Mysteries of the region. Knowledge dynamics in Silicon Valley, In *The Silicon Valley Edge: A Habitat for Innovation and Entrepreneurship* (Eds, Millar, W. F., Lee, C.-M., Hancock, M. G. and Rowen, H. S.) Stanford, Stanford University Press, pp. 16-39.
- De Bruijn, P. and Lagendijk, A. (2005) Regional innovation systems in the Lisbon strategy, *European Planning Studies*, **13**, 1153-1172.
- Collinge, C. (2006) Flat ontology and the deconstruction of scale: a response to Marston, Jones and Woodward, *Transactions of the Institute of British Geographers*, **31**, 244-251.
- Goodwin, M., Jones, M. and Jones, R. (2005) Devolution, constitutional change and economic development: Explaining and understanding the new institutional Geographies of the British state, *Regional Studies*, **39**, 421-436.
- Gualini, E. (2004) Regionalization as 'experimental regionalism': The rescaling of territorial policy-making in Germany, *International Journal of Urban and Regional Research*, **28**, 329-253.
- Gualini, E. (2006) The rescaling of governance in Europe: New spatial and institutional rationales, *European Planning Studies*, **14**, 881-904.
- Hajer, M., Sijmons, D. and Feddes, F. (2006) *Een plan dat werkt. Ontwerp en politiek in de regionale planvorming*, Nai Uitgevers, Rotterdam.
- Hassink, R. (2001) The Learning Region: A fuzzy concept or a sound basis for modern regional innovation policies?, *Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie*, **45**, 219-230.
- Houghton, G. and Counsell, D. (2004) *Regions, Spatial Strategies and Sustainable Development*, Routledge, London.
- Jones, M. (2005) *Towards 'Phase Spatiality': Regions, Regional Studies, and the Limits to Thinking Space Relationally*, Institute of Geography and Earth Sciences, University of Wales, Aberystwyth.
- Keating, M. (1999) *New directions in regional policy in Europe. Between economics and politics*, University of Aberdeen and European University Institute, Aberdeen and Florence.
- Lagendijk, A. (2005) Regionalisation in Europe. Stories, institutions and boundaries, In *Bordering Space* (Eds, Van Houtum, H., Kramsch, O. and Zierhofer, W.) Routledge, London, pp. 77-92.
- Lukassen, U. J. B. (1999) *Fragmentatie en eenheid in ruimtelijk beleid. Het netwerk van furo's en provinciale eenheden in het KAN-gebied*.y, Thesis, Nijmegen University.
- Markusen, A. (2003) Fuzzy concepts, scanty evidence, policy distance: The case for rigour and policy relevance in critical regional studies, *Regional Studies*, **37**, 701-717.

- Marston, S. A., Jones, J. P. and Woodward, K. (2005) Human geography without scale, *Transactions of the Institute of British Geographers*, **30**, 416-432.
- Massey, D. (2004) Geographies of responsibility, *Geografiska annaler*, **86(B)**, 5-18.
- Miggelbrink, J. (2002) *Der gezähmte Blick. Beiträge zur regionalen Geographie 55*. Leipzig: Institut für Länderkunde, Institut für Länderkunde, Leipzig.
- Paasi, A. (1991) Deconstructing regions - notes on the scales of spatial life, *Environment and Planning A*, **23**, 239-256.
- Paasi, A. (2002) Bounded spaces in the mobile world: deconstructing 'regional identity', *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, **93**, 137-148.
- Piore, M. J. and Sabel, C. F. (1984) *The second industrial divide: possibilities for prosperity*, Basic Books, New York.
- Storper, M. (1997) *The regional world*, Guildford Press, New York.
- Yeung, H. W.-c. (2005) Rethinking relational economic geography, *Transactions of the Institute of British Geographers*, **30**, 37-51.